

ПІДСТАВИ ЩОДО ВИНИКНЕННЯ ВІДНОСИН З ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

© Голенко І. П., 2015

Досліджено правові питання виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. На основі аналізу судової практики та цивілістики зацентровано увагу на проблемніших аспектах цієї галузі та зроблено відповідні пропозиції щодо удосконалення законодавства, спрямованого на регулювання відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом.

Ключові слова: перевезення пасажирів автомобільним транспортом, юридичний факт, правочини, зобов'язання, договір.

І. П. Голенко

ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ ПО ПЕРЕВОЗКЕ ПАССАЖИРОВ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Исследованы правовые вопросы в области возникновения отношений, связанных с перевозкой пассажиров автомобильным транспортом. На основе анализа судебной практики и цивилистики акцентируется внимание на наиболее проблемных аспектах этой отрасли и предлагаются соответствующие предложения в законодательстве, направленные на регулирование отношений, связанных с перевозкой пассажиров автомобильным транспортом.

Ключевые слова: перевозка пассажиров автомобильным транспортом, юридический факт, сделка, обязательство, договор.

I. P. Golenko

FOUNDATIONS OF RELATIONS ON ROAD PASSENGER TRANSPORT

Study of relations regarding carriage of passengers by road is becoming more important due to development of the modern democratic society. Proper provision of the legal rights and obligations of their participants in practice depends on sound legal regulation of grounds for origin of any relations. Therefore the studied relations do not constitute an exception.

Key words: carriage of passengers by road, legal fact, juridical act, obligation, agreement.

Виклад основного матеріалу. Перевезення пасажирів автомобільним транспортом пов'язане із підставами виникнення зобов'язань: загальним обов'язком держави є забезпечення перевезення пасажирів і їх організація та діяльність перевізників із надання транспортних послуг. Зауважимо, що підстави щодо виникнення певних правовідносин є загальними та спеціальними (перевезення спецконтингенту). Одночасно із цим можуть існувати винятки. У будь-якому випадку йдеться про юридичні факти – конкретні соціальні обставини (дії, події), що викликають, відповідно до норм права,

настання певних правових наслідків – виникнення, зміну та припинення правових відносин [5, с. 4], є ширшим від досліджуваного аспекта. Звідси й з'ясування основного елемента юридичного факту у розглядуваній галузі і становить мету цієї роботи.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але, за аналогією, породжують цивільні права та обов'язки. Враховуючи ці положення, звернемо увагу, що реалізація досліджуваних відносин здебільшого на практиці проявляється у формі вольових вчинків їх учасників (дій). Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом є самостійним видом цивільних правовідносин, які виникають через волевиявлення людини та із врахуванням її правового становища. Положення зазначеної статті не є вичерпними стосовно визначення підстав їх виникнення за ознакою рівня легального забезпечення правовідносин.

Відсутність необхідних для регулювання відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом норм у цивільному законодавстві є його прогалиною, що проявляється у проблемах перевезення пільговиків. Можна погодитися, що, як слушно зазначається у цивілістиці, їх передбачити заздалегідь не завжди можливо [6, с. 114], проте, коли це торкається прав людини та забезпечення здійснення цих прав, то необхідно. Своєю чергою, це робить можливим й навіть необхідним застосування цивільного законодавства за аналогією у цій галузі. Це є позитивним аспектом, але інститут аналогії не притаманний деяким галузям права. Зокрема, він не застосовується під час притягнення до карної, адміністративної, дисциплінарної та майнової відповідальності [14, с. 35]. Наприклад, водій, як представник перевізника чи самозайнятий перевізник, відмовив безпідставно у перевезенні пільговика, а той не зміг потрапити на важливу для нього зустріч. Тож ці відносини є доволі складними за своєю структурою та мають тенденції до систематичної зміни у зв'язку із технічним, соціальним, демографічним, економічним розвитком. Їх позитивна регламентація виникнення є доволі важливою із врахуванням усіх складових.

У ч. 4 ст. 11 ЦК України зазначається, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування. Так само, як і інші види цивільних правовідносин, відносини щодо здійснення перевезень автомобільним транспортом можуть виникати з актів публічної влади, наприклад, надання людині пільг з перевезення. Діяльність перевізників контролюється та координується відповідними державними органами на предмет дотримання прав пасажирів. Пасажир, як учасник цих відносин, є свого роду їх “центром”. Тож відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом лежать у площині приватного права і не виникають з положень актів публічної влади.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У ЦК України наразі закріплена лише частина норм, які необхідні для регулювання розглядуваних відносин. Решта нормативно-правових актів також не достатньо їх врегулює. Тож наведена ст. 11 ЦК України, на нашу думку, буде застосовна до відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом тільки у разі прийняття самостійного нормативно-правового акта, який би врегулював більшість аспектів у досліджуваній галузі.

Згідно з ч. 5 ст. 11 ЦК України, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішень суду. У зв'язку з цим зауважимо, що аналіз судової практики, яка стосується спорів пасажирів із автотранспортними перевізниками, зокрема, щодо якості перевізної послуги, свідчить про їх незначну кількість [7]. Пояснити це можна з об'єктивної точки зору тим, що більшість пасажирів не знають своїх суб'єктивних прав та/або шляхів їх захисту. Немаловажне значення у цьому зв'язку має те, що у цивільному праві, на відміну від галузей публічної підсистеми права, відсутній “правовий автомат”, за допомогою якого відповідні органи державної влади притягують правопорушника до відповідальності у разі спричинення майнової шкоди. Ця проблема є відкритою у цивілістиці та стосується не тільки досліджуваних, але й окремих суміжних галузєво-цивільних правовідносин [11, с. 206].

Суб'єктивною причиною такого стану судової практики, яка стосується відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, на наш погляд, є те, що більшість порушень, які чинять перевізники під час здійснення підприємницької діяльності, є малозначущими для більшості фізичних осіб-пасажирів, що робить забезпечення захисту ними своїх суб'єктивних цивільних прав безглуздим. Переважно за захистом таких прав шляхом звернення до суду змушені звертатися представники соціально незахищеного населення. Зокрема, пільговики [8].

У цивілістиці слушно зауважується, що закон та рішення суду не можна ототожнювати із юридичним фактом. Зокрема наводиться приклад, згідно з яким стягнення грошової суми на користь тієї чи іншої сторони договору не можна розглядати як підставу для виникнення грошового зобов'язання [1, с. 59]. Вважаємо, що те саме стосується й відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Тож рішення суду стосовно досліджуваних відносин не є підставою для їх виникнення, але ж є підставою для виникнення відносин щодо їх захисту.

Відповідно до ч. 6 ст. 11 ЦК України, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Обставини щодо настання або ненастання певної події переважно пов'язані із часом. Незважаючи на загальноприйняті стандарти часу, ця правова та філософська категорія є відносною і для кожного учасника цивільних правовідносин є суб'єктивною. Проте зауважимо, що відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом виникають у результаті прояву волі їх сторін. Тож основною підставою їх виникнення є саме дії, а не події. Хоча не можна заперечувати й іншого сценарію. Маємо на увазі виникнення відносин, пов'язаних із обов'язком автоперевізника відшкодувати пасажирові шкоду, завдану йому унаслідок ДТП під час перевезення пасажирів автомобільним транспортом тощо. Враховуючи це, підстави щодо виникнення цивільних правовідносин, які зазначені у ч. 6 ст. 11 ЦК України, не треба вважати основними стосовно виникнення досліджуваних правовідносин.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України, завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків. Аналіз цієї норми свідчить, що положення зазначеної статті цивільного законодавства закріплюють окремі види недоговірних зобов'язань. Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, надані перевізником пасажирові неякісної послуги з перевезення, можуть спричинити обставини, які передбачені у ст. 23 ЦК України. Те саме стосується майнової шкоди, зокрема, коли псуються особисті речі пасажира у результаті ДТП тощо. Незважаючи на те, що решта договірних зобов'язань не є прямим чинником виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, на практиці може статися ситуація, коли розглядувані правовідносини перетинаються у певному випадку. Зокрема, пасажир набуває права на відшкодування йому моральної (немайнової) шкоди, спричиненої унаслідок створення його життю, здоров'ю або майну загрози небезпеки (ст. 1163 ЦК України) через неякісне надання послуги з перевезення. Звідси до загальних підстав виникнення цивільних правовідносин зараховані не тільки договірні, але й недоговірні зобов'язання. З урахуванням цього пропонуємо змінити положення п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України, доповнивши їх словосполученням "недоговірних зобов'язань" та викласти її у такій редакції: "завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, недоговірних зобов'язань".

Аналіз п. 4 ч. 2 ст. 11 ЦК України свідчить про те, що цивільні права та обов'язки також виникають з інших юридичних фактів. Проте термін "юридичний факт" є не конкретним у цьому контексті. Це пояснюється тим, що, по-перше, у цивілістиці виокремлюють правостворювальні, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоперешкоджаючі та правовідновлювальні юридичні факти [15, с. 332]. Безумовно, більшість підстав щодо виникнення правовідносин переважно є також підставою щодо їх зміни або припинення. Однак, по-перше, судячи з назви ст. 11 ЦК України, її норми закріплюють правостановлювальні юридичні факти. По-друге, юридичний факт становлять як дії, так і події, що виникають під час виникнення конкретних цивільних правовідносин, зокрема, щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, може мати певне значення. По-третє, дії, як складова будь-якого юридичного факту, можуть бути правомірними або неправомірними. Особливість виникнення цивільних правовідносин, порівняно з іншими галузевими правовідносинами, вбачається у

тому, що вони можуть виникати як з правомірних, так і не з правомірних дій. Одночасно із цим “негативна частина” юридичного факту, на наш погляд, не повинна лежати в основі виникнення цивільних правовідносин, зокрема, досліджуваних. У зв’язку із цим вважаємо, що, з огляду на сучасний стан теоретичних розробок як у цивілістиці, так і у загально-правовій теорії, термін “юридичні факти”, зазначений у п. 4 ст. ч. 2 ст. 11 ЦК України, не достатньо відображає той сенс, який був покладений свого часу авторами проекту до норми цієї частини ЦК України. З огляду на це, пропонуємо змінити наведену статтю ЦК України та викласти її у такій редакції: “... інші юридичні дії та події, що мають юридичне значення, а також інші підстави, не заборонені законом”.

Враховуючи характеристику загальних засад регулювання підстав виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, зауважимо, що статтю 11 ЦК України врегульовані підстави виникнення цивільних прав та обов’язків. З огляду на це, звернемо увагу, що цивільні права та обов’язки не існують самі по собі. переважно вони є частиною певних цивільних правовідносин, зокрема, зобов’язальних. До того ж у конкретному правовідношенні учасник має одночасно як права, так і обов’язки. Наведемо односторонні за юридичним змістом цивільні відносини, що виникають з договору дарування (одна сторона має право, інша – обов’язок). Звідси національним цивільним законодавством передбачені саме підстави виникнення цивільних правовідносин та їх особливості. Тож з погляду загальноправової та цивілістичної теорії назва ст. 11 ЦК України є некоректною. У зв’язку із цим пропонуємо змінити її та викласти у такій редакції: “Підстави виникнення цивільних правовідносин”.

Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом також урегульовані галуззю транспортного законодавства. У зв’язку з цим зазначимо, що положення закону України “Про автомобільний транспорт” не містять окремої норми, яка б передбачала перелік виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. У ст. 42 зазначеного нормативно-правового акта лише закріплені основні положення щодо договорів, які безпосередньо відносяться до розглядуваного аспекту. Проте очевидно, що договір не є єдиним джерелом щодо виникнення досліджуваних відносин.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 закону України “Про транспорт”, підприємства транспорту здійснюють перевезення та надання послуг на основі державних контрактів, державних замовлень і договорів на перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти з урахуванням економічної ефективності провізних та переробних можливостей транспорту. Аналіз цієї статті свідчить, що відносини щодо перевезення пасажирів виникають тільки з ініціативи перевізника. Більше того, серед наведених можливих підстав виникнення досліджуваних відносин два мають пряме відношення до публічно-правової галузі правового регулювання і тільки договір стосується приватноправової. По-перше, ініціатором розглядуваних відносин, на наш погляд, є пасажир. Це зумовлено загальними правилами економіки та соціуму, адже попит породжує пропозицію. По-друге, як вже зазначалось, відносини щодо перевезення автомобільним транспортом лежать у площині приватного права і не виникають з положень актів публічної влади.

Враховуючи наведене, видається можливим констатувати, що ЦК України закріплює навіть не підстави (у вигляді переліку), а неповний перелік загальних основ виникнення відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Підстави виникнення досліджуваних відносин з позиції транспортного законодавства відображені не об’єктивно. Це ще раз підкреслює необхідність прийняття самостійного нормативно-правового акта цивільно-правової спрямованості стосовно цієї галузі.

Відносини щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом мають багато проявів. Тож у межах цієї роботи науковий інтерес являють, на наш погляд, ті правовідносини, які безпосередньо пов’язані із забезпеченням суб’єктивних прав та обов’язків учасників цих відносин. Видається, що такими є зобов’язальні правовідносини. У зв’язку із цим наведемо підхід, за яким транспортні послуги визначаються як сукупність зобов’язань, урегульованих нормами права, опосередкованих відповідними договорами, забезпечених господарсько-правовими засобами державного регулювання та пов’язаних із фізичними переміщенням у просторі пасажирів, багажу, вантажів [10, с. 141]. Як слушно зазначається у цивілістиці, об’єктом зобов’язального правовідношення є благо, яке безпосередньо становить інтерес

для правомочного суб'єкта [13, с. 63]. Тож вважаємо, що певні послуги можуть бути лише предметом, а також об'єктом певного договірної зобов'язання, зокрема, з перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Звідси й визначення транспортних послуг власне як системи зобов'язань є некоректним. Утім його розгляд у межах галузі зобов'язальних відносин є слушним.

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматись від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Необхідно звернути увагу на те, що на відміну від цивільного законодавства зарубіжних країн (зокрема, ч. 2 ст. 307 ЦК РФ [4]), національне не містить загального переліку підстав виникнення зобов'язань. З цього приводу О. Д. Куталадзе слушно зазначає, що поняття “підстави виникнення зобов'язань”, є спеціальною категорією цивільного права, що входить до ширшої категорії “юридичні факти”, не маючи при цьому свого окремого місця у класифікації юридичних фактів [9, с. 5]. Проте ч. 2 ст. 509 ЦК України має норму відсильного характеру, згідно з якою зобов'язання виникають з підстав, встановлених ст. 11 цього нормативно-правового акта. Зобов'язальні відносини є видом цивільних правовідносин. Тож з урахуванням зробленої пропозиції щодо назви ст. 11 ЦК України, зміст ч. 2 ст. 509 цього нормативно-правового акта є слушним. Але звернемо увагу, що у цивілістиці наразі також виділяють нові види виникнення зобов'язань. Зокрема, йдеться про зобов'язання, що виникають із ніби-то договорів (односторонні правочини, публічна обіцянка винагородити); зобов'язання, що виникають із ніби-то деліктів (створення загрози, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав) [9, с. 5 – 6].

Зобов'язання поділяються на договірні та недоговірні. Положення щодо договірних зобов'язань врегульовано підрозділом 1 Розділу III ЦК України; щодо недоговірних зобов'язань – підрозділом 2 Розділу III цього нормативно-правового акта. На легальному рівні не передбачено конкретної норми або системи норм, які б закріплювали особливості виникнення відносин щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом. Вважаємо, що такої норми бути й не може, з огляду на специфіку цих зобов'язань, адже насамперед вони передбачають виникнення цивільних правовідносин з певних традицій (публічна обіцянка), навіть з деліктів та злочинів. Договірні зобов'язання щодо відносин з перевезення пасажирів автомобільним транспортом передбачені чинним цивільним законодавством, зокрема ст. 910 ЦК України.

Як слушно зазначено у цивілістиці, договір є основною підставою виникнення зобов'язальних правовідносин і найпоширенішим видом зобов'язальних правовідносин як таких [16, с. 443]. Звідси за наявності спеціальної норми зобов'язального права у вигляді конкретного договору вона може бути основним чинником виникнення певних зобов'язальних правовідносин. У зв'язку з цим наведемо позицію, за якою серед основних чинників, які сприяли розвитку перевезення, є розвиток договірної права [12, с. 25]. Тож перевезення пасажирів автомобільним транспортом у цьому контексті не становить винятку. Проте з моменту виникнення України як незалежної держави відносини щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом зазнали істотних змін. У зв'язку із цим В. В. Вітрянський щодо перевезення вантажів зазначає, що у сучасних умовах вже не можна говорити тільки про один договір [3, с. 60]. І. О. Безлюдько таку позицію підтримує із зауваженням, що, враховуючи відмінність між договорами перевезення вантажу різними видами транспорту, можна говорити про систему таких договорів [2, с. 49]. Вважаємо, що ці підходи є слушними і стосовно контексту цієї роботи. Звідси загальних положень договірної права, які закріплені у чинному цивільному законодавстві, не достатньо для визначення особливостей виникнення, зміни та припинення відносин щодо перевезень пасажирів автомобільним транспортом. З огляду на вищенаведені аргументи, те саме стосується й положень ст. 910 ЦК України: ця норма не є спеціальною щодо розглядуваних відносин, адже у ній не передбачена специфіка відповідного виду транспорту. Отже, основною підставою виникнення розглядуваних відносин є не будь-який договір, а договір спеціальної правової спрямованості – договір перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Тож такий висновок повинен мати не тільки теоретичне, але й легальне визначення. З метою удосконалення правового регулювання

відносин щодо перевезення пасажирів автомобільним транспортом, а точніше, підстав їх виникнення, вважаємо за необхідне закріпити у положеннях проекту Кодексу України “Про перевезення автомобільним транспортом” норму, згідно з якою відносини щодо перевезення автомобільним транспортом виникають з відповідних договорів, правочинів, зобов’язань та інших підстав, не заборонених законом.

Враховуючи наведене, перспективи подальших досліджень становлять з’ясування правової природи договору перевезення пасажирів автомобільним транспортом та надання його характеристик.

1. Безклубий І. До питання про підстави виникнення грошового зобов’язання / І. Безклубий // *Право України*. – 2004. – № 4. – С. 57 – 60. 2. Безлюдько І. Система договорів перевезення за новим законодавством України / І. Безлюдько // *Право України*. – 2005. – № 9. – С. 46 – 50. 3. Витрянкий В. В. *Понятие и виды договора перевозки. Система договоров перевозки* // *Хозяйство и право*. – 2001. – № 1. – С. 60 – 75. 4. *Гражданский кодекс Российской Федерации. – Часть первая от 21.10.94 г. № 51-ФЗ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к сайту: http://elib.org.ua/russianlaw/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1106915078&archive=1120046201&start_from=&ucat=2&5*. 5. Исаков Б. В. *Юридические факты в российском праве: учеб. пособ.* – М.: Юридический Дом “Юстицинформ”, 1998. – 48 с. 6. Печений О. Деякі проблем застосування аналогії в цивільному праві // *Вісник Академії правових наук України*. – № 2 (49). – С. 108 – 119. 7. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 22.08.2011 р. Справа № 2/2506/2870/11. – Офіційний портал судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17952314>. 8. Рішення Червоноградського міського суду Львівської області від 18 квітня 2011 року // Офіційний сайт єдиного державного реєстру судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15202481>. 9. Кутателадзе О. Д. Підстави виникнення зобов’язань за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, Одеська національна юридична академія / О. Д. Кутателадзе. – Одеса, 2006. – 20 с. 10. Матвеева А. Ринок транспортних послуг: поняття, учасники та об’єкти / А. Матвеева // *Вісник Академії правових наук України*. – 2011. – № 1. – С. 135 – 143. 11. Машуков Р. О. *Право власності садівницького товариства та його членів: монограф.* / Р. О. Машуков. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2011. – 280 с. 12. Міщенко А. В. *Історичне місце і функції перевезень у структурі економіки України* / А. В. Міщенко // *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій.* – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 84. – С. 19 – 25. 13. Санникова Л. В. *Об объекте обязательственного правоотношения* / Л. В. Санникова // *Государство и право*. – 2004. – № 10. – С. 57 – 64. 14. Царев В. *Прогалини в праві – неминучі* / В. Печений // *Український юрист*. – 2005. – № 5 (29). – С. 35. 15. *Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2-т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – 2-ге вид., доп і перероб.* – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – Т. 1: Загальна частина. – 696 с. 16. *Цивільний кодекс України: Коментар. – 2-ге вид. із змінами: станом на 15 січня 2004 р.* – Х.: ТОВ “Одіссеї”, 2004. – 856 с.